

UDK 27-43:17.026.1/4:303.025"1999/2017"(497.5)

Primljeno: 7. 3. 2019.

Prihvaćeno: 26. 6. 2019.

Izvorni znanstveni rad

KRIZA SOLIDARNOSTI I DESOLIDARIZACIJA U HRVATSKOM DRUŠTVU

Stjepan BALOBAN

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

Marijana KOMPES

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 242, 10 000 Zagreb
marijana.kompes@unicath.hr

Silvija MIGLES

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
silvija.migles@gmail.com

Sažetak

U radu pod naslovom »Krizna solidarnosti i desolidarizacija u hrvatskom društvu« autori uspoređuju rezultate triju empirijskih istraživanja (1999., 2008. i 2017.) međunarodnog projekta »Europsko istraživanje vrednota« (EVS) u odnosu na krizu solidarnosti i desolidarizaciju u hrvatskom društvu. Polazeći od postavljenog koncepta i dobivenih rezultata u valu istraživanja EVS – 2008. te događanja u hrvatskom društvu nakon te godine postavljene su tri hipoteze. Nakon opširnog uvoda, u kojem se ukazuje na aktualnost rasprave o krizi solidarnosti i desolidarizaciji u Europi te na povijest proučavanja solidarnosti pod teološkim vidom u Hrvatskoj u posljednjim desetljećima, slijedi prema postavljenim hipotezama analiza rezultata.

Na osnovi dobivenih rezultata za Hrvatsku analiza će biti provedena u tri točke: socijalna distanca, zabrinutost za životne uvjete pojedinih kategorija ljudi i Crkva i socijalni problemi. U prvoj točki *Socijalna distanca* analiziraju se podatci koji su dobiveni u odnosu na kategorije ljudi koje hrvatski ispitanici ne bi željeli imati za susjede kao i procjena vlastitih stavova o imigrantima i useljenicima. Druga točka (*Ne*)*zabrinutost za životne uvjete pojedinih kategorija ljudi* ujedno je i središnja točka ovoga rada u kojoj se mjeri solidarnost u odnosu na zabrinutost za životne uvjete određenih kategorija

ljudi: ljudi u susjedstvu, regiji, zemljaka i Europljana, svih ljudi na svijetu, starijih ljudi, nezaposlenih, imigranata, te bolesnih i nemoćnih u Hrvatskoj. Treća točka pod naslovom *Crkva i socijalni problemi* analizira iznimno važno pitanje u hrvatskoj Crkvi i društvu, a to je koliko Katolička crkva u Hrvatskoj prema mišljenju hrvatskih građana odgovara na socijalne probleme u Hrvatskoj, odnosno koliko je ona prepoznata po svojem socijalnom nauku.

U opširnom se zaključku najprije ukazuje na činjenicu da tematika solidarnosti i desolidarizacije društva u Hrvatskoj ne samo da nema važno mjesto u javnim raspravama nego one nisu predmetom širih znanstvenih rasprava u odnosu na brze promjene koje se događaju u hrvatskom društvu. U tom kontekstu teološke rasprave o solidarnosti u Hrvatskoj kao i analiziranje solidarnosti i desolidarizacije unutar Projekta EVS dobivaju još veće značenje i mogu poslužiti za širu interdisciplinarnu raspravu o toj tematici u hrvatskom društvu.

Rezultati istraživanja pokazuju da u odnosu na socijalnu distancu u Hrvatskoj nije došlo do znatnijih promjena, naime, pokazalo se da većina kategorija socijalne distance komparativno varira s tendencijom pada u 2017. godini. U radu se također konstatira da je u odnosu na 2008. godinu uočljiv blaži porast onih ispitanika koji smatraju da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalne probleme, a oni ispitanici koji tjedno pohađaju misu u najvećem postotku to potvrđuju.

Važan rezultat je taj da je prema istraživanju 2017. godine zaustavljen daljnji nastavak desolidarizacije hrvatskoga društva konstatiran u istraživanju 2008. godine. Usprkos trendovima koji pokazuju da se u proteklom razdoblju proces desolidarizacije hrvatskoga društva nije nastavio produbljivati, pogrešno bi bilo zaključiti da je hrvatsko društvo izašlo iz krize solidarnosti. U odnosu na daljnji smjer razvoja Hrvatske potrebno je na različite načine jačati solidarnost. Prema autorima teološko-crkveni doprinos u jačanju solidarnosti u hrvatskom društvu proizlazi iz temeljnih postavaka socijalnog nauka Crkve. Riječ je o razvijanju svijesti uzajamnosti na individualnoj i društvenoj razini kao ključne moralne kategorije na temelju koje se može razvijati solidarnost kao vrlina i, osobito, solidarnost kao moralno i socijalno načelo u javnom životu.

Ključne riječi: solidarnost, desolidarizacija, socijalna distanca, uzajamnost, zabrinutost za životne uvjete, Crkva i socijalni problemi.

Uvod

U radu pod naslovom »Kriza solidarnosti i desolidarizacija u hrvatskom društvu« se kompariraju rezultati triju empirijskih istraživanja provedenih u sklopu projekta *Europsko istraživanje vrednota (European Values Study)* i to EVS – 1999., EVS – 2008. i EVS – 2017. U prvom planu su rezultati dobiveni posljednjim valom istraživanja provedenog u Hrvatskoj krajem 2017. i početkom 2018. godine, a zatim i njihova usporedba i odnos naspram rezultata dobivenih 1999. i 2008. godine.

U središtu refleksije je pitanje solidarnosti i promjene u odnosu na solidarno ponašanje u hrvatskom društvu. Znanstveno-empirijsko ispitivanje solidarnosti u Hrvatskoj ima svoju povijest. Najprije je unutar projekta »Praćenje siromaštva u Hrvatskoj« (2002. – 2005.)¹ provedeno empirijsko istraživanje koje je dalo određene rezultate o važnosti solidarnosti i ukazalo na visoku razinu osobne solidarnosti a nisku razinu društvene solidarnosti u Hrvatskoj.² Tako su se stekli preduvjeti za osmišljavanje prvoga znanstveno-istraživačkog projekta takve vrste u Hrvatskoj kojemu je cilj bio istražiti pojam i značenje solidarnosti u hrvatskom društvu. Riječ je o projektu Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod nazivom »Teološko fundiranje solidarnosti u hrvatskom društvu« (2002. – 2006.),³ koji je realiziran u interdisciplinarnoj suradnji teologa i znanstvenika drugih znanstvenih disciplina, te je hrvatskoj crkvenoj i društvenoj javnosti ponudio zanimljivu i u Hrvatskoj pionirsku raspravu o solidarnosti.⁴

Europsko istraživanje vrednota (EVS) je projekt koji se u Europi provodi od 1981. godine kontinuirano a Hrvatska se preko Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu priključila trećem valu istraživanja 1999. godine. Već su tada (EVS – 1999.) hrvatski istraživači pronašli određena pitanja koja su omogućila analizu problematike solidarnosti.⁵ Unutar četvrtog vala istraživanja (EVS – 2008.) hrvatski istraživači su ispitali (ne)prisutnost solidarnog ponašanja u hrvatskom društvu i to u odnosu na socijalnu distancu, odnos između liberalnog i etatičkog modela odgovornosti u društvu i u odnosu na spremnost na pomoć, te u odnosu na percepciju hrvatskih građana o tome koliko Crkva odgovara na socijalne probleme i potrebe ljudi. Val istraživanja iz 2008. godine pokazao je da se hrvatsko društvo u razdoblju između 1999. i 2008. godine desolidariziralo, to jest, potvrdile su se tvrdnje o smanjenju solidarnosti u društvu. Svojevrsno smanjenje solidarnosti je, s jedne strane, bi-

¹ Projekt su proveli Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije i Hrvatski Caritas. Voditelj Projekta je bio Stjepan Baloban.

² Usp. Stjepan BALOBAN – Silvija MIGLES, Siromaštvo i solidarnost: Hrvatska u proširenoj Europi. Međunarodna znanstvena konferencija, Zagreb, 14. i 15. listopada 2005., u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 5, 1187.

³ Projekt je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, voditelj projekta bio je Stjepan Baloban a članovi istraživačkog tima bili su, uz teologe, sociolozi, metodičari, filozofi i psiholozi.

⁴ Objavljena su dva tematska broja *Bogoslovske smotre*. Usp. Teološko fundiranje solidarnosti u hrvatskom društvu, u: *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.) 2, 349–594; Traganje za solidarnošću u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 4, 967–1199.

⁵ Usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, Solidarnost i socijalna (ne)osjetljivost, u: Josip BALOBAN (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 2005., 179–205.

la logična posljedica izlaska iz kriznog razdoblja uvjetovanog Domovinskim ratom kada je razina solidarnosti bila izrazito visoka. S druge strane, posebno zabrinjavajuće bilo je to što se kao glavni čimbenik slabljenja solidarnosti pokazao kontinuirani pad povjerenja hrvatskih građana u državne institucije, ali, što je paradoksalno, i mišljenje građana da »sustav treba preuzeti više odgovornosti za dobro pojedinca, a da se ta odgovornost ne smije delegirati pojedincima«⁶. U tom kontekstu bilo je moguće tumačiti i ondašnje trendove pada povjerenja u mogućnosti Crkve da odgovori na socijalna pitanja i probleme u hrvatskom društvu. Autori su tada potvrdili bojazan da bi svi ti trendovi mogli voditi daljnjem smanjenju solidarnosti i dovesti »do procesa desolidarizacije i orijentacije na vlastito postignuće i samozaštitu, koristeći se sustavom ali ne participirajući na izgradnji općega dobra«⁷, te su istodobno zaključili: »Hrvatsko se društvo desolidariziralo.«⁸

Peti val Europskog istraživanja vrednota (EVS – 2017.) omogućuje hrvatskim istraživačima da nastave s ispitivanjem solidarnosti, sada u kontekstu određenih promjena koje su se dogodile na svjetskoj i europskoj razini a koje su pokrenule određene europske trendove koji su potvrdili koliko je solidarnost aktualno pitanje i koliko su istraživanja o solidarnosti neophodno potrebna. Na svjetskoj razini i ranije, a na poseban način na europskoj razini u razdoblju nakon 2007. godine uslijedila je eskalacija društvenih, političkih i gospodarskih kriza. Svijet se našao usred teške ekonomske krize koja se najdrastičnije očitovala u krizi hrane u siromašnim zemljama. Najčešća posljedica osiromašenja života na svim razinama postale su globalne migracije s velikim izbjegličkim valovima. Učestali svjetski samiti kao i izvješća nadležnih institucija, posebno izvješća Ujedinjenih naroda, prognozirali su, a ukazuju i dalje, na sve snažnije dokaze štetnosti klimatskih promjena, kao što su povećanje temperature, smanjenje ledenjaka, povećanje razine mora i ekstremnih vremenskih utjecaja. Medijska i politička scena pala je pod utjecaj takozvanog »postčinjeničnog« doba što je u posljednjih nekoliko godina dovelo do pojave takozvane »posttinite politike«, čija se debata svodi na osjećaj, isključuje iz državne politike i opetovanim ponavljanjem govornih tema svodi na populizam. Posljednjih su godina teroristički napadi u Europi, događaj Brexita, kao i predsjednički izbori u Americi poremetili globalno povjerenje. Kriza se na poseban način očituje u tome da mladi diljem svijeta sve više izražavaju za-

⁶ Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, Desolidarizacija hrvatskoga društva, u: *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 2, 576.

⁷ *Isto*, 592.

⁸ *Isto*, 593.

brinutost za sigurnost i vlastitu budućnost te raste pesimizam zbog daljnjih društvenih podjela i kulturnih, političkih i ekonomskih radikalizama.

Spomenuti procesi, kao i mnogi drugi, ukazali su na dalekosežnost ali i međuovisnost različitih oblika kriza, što je na razini Europske unije dovelo do pojave krize legitimnosti unutar Europske unije. Europske su zemlje najviše izazvane velikim migracijskim valovima poznatim pod nazivom Europska migrantska kriza, koja je započela 2015. godine, što se očitovalo kako različitim prijemima među državama članica oko dijeljenja tereta tako i novim oblicima solidarnosti i volontarijata, prije svega iz redova civilnog društva. U tom kontekstu razumljiv je i interes pojedinih zemalja članica Europske unije za empirijska istraživanja solidarnosti i desolidarizacijskih procesa. Dva primjera takvih istraživanja su projekt »Solidus. Solidarity in European societies: empowerment, social justice and citizenship« (1. VI. 2015. – 31. V. 2018.) i projekt »TransSol. Transnational solidarity at time of crisis« (lipanj 2015. – svibanj 2018.).⁹ Njima srodan i još uvijek aktivan projekt je »Solikris. Change through Crisis? Solidarity and Desolidarization in Germany and Europe« (1. XII. 2017. – 30. XI. 2020.).¹⁰ Autori se pritom slažu da dok raste uporaba pojma solidarnost, posebno u odnosu na »izbjegličku krizu«, koncept solidarnosti se rijetko definira i nije jasno kako bi na razini država članica Europske unije trebao funkcionirati.¹¹ Zanimljivo je i to da se u javnom diskursu sve više uvriježio i pojam *desolidarizacije*, izraz kojim se želi ukazati na krizu solidarnosti. Na ozbiljnost novonastalih kriza i problema agilno ukazuje i papa Franjo, što je između ostaloga vidljivo u socijalnoj enciklici *Laudato si'*: »Ne trebamo misliti samo na siromahe u budućnosti, nego na današnje siromahe, čiji je život na ovom svijetu kratak, i koji ne mogu dalje čekati. Zato je 'osim čestite međugeneracijske solidarnosti, potrebno istaknuti hitnu moralnu potrebu za obnovljenom unutargeneracijskom solidarnošću'.«¹² Snažne pozive pape Franje na izgradnju kulture solidarnosti i solidarizaciju svijeta komentirao je i ekumenski patrijarh Bartolomej, potvrdivši da je na djelu kriza solidarnosti koja se očituje u procesu desolidarizacije.¹³

⁹ Informacije o samim projektima kao i popisi objavljenih znanstvenih publikacija dostupni su na *web*-stranicama: <https://solidush2020.eu> i <https://transsol.eu/> (11. II. 2019.).

¹⁰ Usp. *web*-stranica projekta: <https://www.gesis.org/projekte/solikris/home/> (11. II. 2019.).

¹¹ Usp. Óscar García AGUSTÍN – Martin BAK JØRGENSEN, *Solidarity and the 'Refugee Crisis' in Europe*, Palgrave Macmillan, 2018., 25.

¹² Papa FRANJO, *Laudato si'*. Enciklika o brizi za zajednički dom (24. V. 2015.), Zagreb, 2015., br. 162.

¹³ Usp. BARTHOLOMEW I, 'A Common Christian Agenda for the Common Good' (Full Text). Patriarch's Address to Centesimus Annus Pro Pontifice Foundation (26. V. 2018.), u: <https://>

Desolidarizacijom društva bavi se napose njemački filozof Jürgen Habermas. Proces desolidarizacije (*Entsolidarisierung*) društva za njega je posljedica širenja tržišne logike koja dovodi do životnih nesigurnosti, povlačenja u »privatno«¹⁴ i ugroze solidarnosti. Desolidarizaciji vode procesi kao što su preraspodjela dobara koja teži odijeliti prosperitetno od siromašnog, zatim fiskalna diskriminacija, kao i zahtjevi za dokidanjem solidarnog dodatka. Desolidarizacija se također odnosi i na pitanja tržišta rada i politike prema mladima, od zdravstvene, obiteljske i obrazovne politike, do očuvanja prirode i urbanog planiranja. Riječ je o »socijalnoj politici« u njezinu najširem spektru, koja obuhvaća mnoge infrastrukture javnog i privatnog života ugrožene prepuštenošću tržišnoj regulaciji.¹⁵ Dok su na jednoj strani politički akteri vođeni društveno-političkim igrama moći, moralni razum pojedinca na drugoj strani biva sve više usmjeren na individualističko pozicioniranje prava i dužnosti dok svijest o solidarnom i moralnom kolektivnom djelovanju slabi. Filozofski argumentirano Habermas ističe motivacijsku slabost racionalnog morala (*Vernunftmoral*) da se na društvenoj razini djeluje solidarno.¹⁶ Habermas će reći da »sekularni moral kao takav nije usko povezan sa zajedničkim praksama«¹⁷. Zanimljivo je da zbog iskustva života i stalne prakse u zajednici, Habermas upravo u religijskoj svijesti vidi mogućnosti i potencijale za solidarno djelovanje. Za razliku od racionalnog morala religijska svijest pojedinca bit će kadra snažnije potaknuti i usmjeriti prema solidarnim praksama. Drugim riječima, religija je za Habermasa bogat resurs i nužno je promišljati odnos filozofije i religije, države i vjerskih zajednica, sekularnih građana i vjernika.¹⁸ Upravo je nada da će tu pronaći impulse za suočavanje s desolidarizacijom suvremenih društava bila povod da se agnostik Habermas uključi u dijalog s Katoličkom crkvom.¹⁹ Ključno će biti funkcioniranje sustava na društveno-političkoj razini

zenit.org/articles/bartholomew-i-a-common-christian-agenda-for-the-common-good-full-text/ (20. XII. 2018.).

¹⁴ Usp. Michael REDER – Josef SCHMIDT (ur.), *Ein Bewußtsein von dem, was fehlt. Eine Diskussion mit Jürgen Habermas*, München, 2008., 96.

¹⁵ Usp. Jürgen HABERMAS, Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie (5. VI. 1998.), u: <https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50332.pdf> (12. II. 2019.). Također usp. Der Aufklärer Jürgen Habermas. Alle »Blätter«-Texte in einem Band, u: *Blätter für deutsche und internationale Politik* (3/2014.), u: https://www.blaetter.de/sites/default/files/downloads/ebook/Der_Aufklaerer_%20Juergen_Habermas.pdf (12. II. 2019.).

¹⁶ Usp. Michael REDER – Josef SCHMIDT (ur.), *Ein Bewußtsein von dem, was fehlt. Eine Diskussion mit Jürgen Habermas*, 97.

¹⁷ *Isto.*

¹⁸ Usp. *Isto*, 27.

¹⁹ Na Visokoj isusovačkoj školi za filozofiju (Hochschule für Philosophie der Jesuiten) u Münchenu održana je u veljači 2007. godine javna panel-rasprava između Jürgena Ha-

vodeći istodobno računa kako o domaćoj politici tako i o globalnim ekonomskim mrežama i globalnom društvu. Građanska solidarnost pritom će ovisiti o intersubjektivnosti, to jest o odnosima simetrije i uzajamnosti, jer u suprotnom nepravednost ograničava sposobnost odgovora na desolidarizaciju. Marginalizacija društvenih skupina koje ne mogu sudjelovati u javnom životu ugrožava demokratske potencijale i razvoj društvenog života. Drugim riječima, središnji izvor solidarnosti generira se političkim sudjelovanjem građana u demokratskom procesu. Opasnost desolidarizacije može se spriječiti samo ukoliko demokratski proces zadovoljava mjerila socijalne pravednosti.²⁰

Kao što je već naznačeno, u ovom se radu kompariraju rezultati triju empirijskih istraživanja provedenih u sklopu projekta Europsko istraživanje vrednota (*European Values Study*) i to EVS – 1999., EVS – 2008. i EVS – 2017. U prvom planu su rezultati dobiveni posljednjim valom istraživanja provedenog u Hrvatskoj krajem 2017. i početkom 2018. godine. Upitnik EVS – 2017. sadržavao je ukupno 111 pitanja s 282 varijable, a glavni cilj istraživanja bio je ispitati stavove hrvatskih građana kako o važnim životnim područjima tako o (ne)prihvatanju pojedinih vrednota. Ciljanu populaciju činili su svi stanovnici Republike Hrvatske stariji od 18 godina koji su u trenutku anketiranja imali prebivalište ili boravište u Hrvatskoj, a bez obzira na hrvatsko državljanstvo.

Ukupno je anketirano 1.488 ispitanika. Korišten je troetapni probabilistički uzorak. Uzorkom su obuhvaćene 162 općine, a iz svake je slučajnim izborom odabrano 25 kućanstva. Prvi uzorak odnosio se na izbor naselja metodom kumulativnih veličina, drugi na terensko uzorkovanje stambenih jedinica, a treći na izbor jednog ukućana metodom posljednjeg rođendana.

U razdoblju od 15. listopada 2017. do 1. veljače 2018. godine anketiranje je provela agencija GFK iz Zagreba. Sudjelovalo je 75 anketara s prethodnim iskustvom, a korištena je CAPI metoda.

Na osnovi dobivenih rezultata za Hrvatsku ispituju se i analiziraju tri dimenzije solidarnosti: socijalna distanca, zabrinutost za životne uvjete pojedinih kategorija ljudi, kao i percepcija hrvatskih građana o tome koliko adekvatno Crkva odgovara na socijalne probleme u društvu.

bermasa i četvorice profesora te poznate isusovačke škole. Rezultat je knjiga: Michael REDER – Josef SCHMIDT (ur.), *Ein Bewußtsein von dem, was fehlt. Eine Diskussion mit Jürgen Habermas*. Također usp. Lukas KAELIN, Habermas, the Jesuits and Religion: Notes on a Discussion about the Role of Religion in Society (2008.), u: <http://www.assumptionjournal.au.edu/index.php/PrajnaVihara/article/view/1271/1130> (12. II. 2019.).

²⁰ Usp. Jürgen HABERMAS, Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie.

Na temelju teoretskog koncepta i dosadašnjih spoznaja o solidarnosti u hrvatskom društvu oblikovane su tri hipoteze koje će biti testirane s obzirom na procese daljnje desolidarizacije hrvatskoga društva s ciljem dobivanja novih uvida u navedene procese na temelju empirijskih podataka petog vala Europskog istraživanja vrednota.

Zahvaćenost hrvatskoga društva mnogostrukim društvenim, političkim i kulturološkim krizama u javnom prostoru nerijetko se prikazuje slikama velikih (ideoloških) podijeljenosti u hrvatskom društvu, što indicira i nejasnoće oko stupnjevitosti socijalne distance. Drugim riječima, polazi se od društvenog ozračja u kojem prevladavaju ambivalentne slike socijalne distance za koju se ne može reći niti da se smanjuje niti da se povećava.

Hipoteza 1: U odnosu na socijalnu distancu u Hrvatskoj očekujemo da nije došlo do znatnijih promjena.

Usprkos globalizacijskim procesima i vanjskim povezanostima, solidarnost kao društvena stvarnost slabi. Individualistički trendovi zajedno s potrošačkim i konzumerističkim stavovima i emancipacijom života na svim razinama vode slabljenju solidarnosti, što uzrokuje daljnju eroziju zajedničarske dimenzije života i društvenih odnosa.

Hipoteza 2: Hrvatsko društvo se i dalje desolidarizira.

Više je unutarcrkvenih i društvenih razloga koji ukazuju na sljedeću hipotezu. Unutarcrkveni razlozi odnose se na trendove slabljenja interesa za socijalnim naukom Crkve, a društveni razlozi odnose se na hrvatski medijski prostor koji velikim dijelom nastoji oslabiti ulogu Crkve i kršćana u hrvatskom društvu. Sve su to čimbenici koji mogu voditi padu povjerenja u Crkvu kao instituciju, a zatim i u sposobnost Crkve i kršćana da pridonose traženju rješenja socijalnih problema.

Hipoteza 3: Očekujemo daljnji pad povjerenja u to da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalne probleme u društvu.

1. Socijalna distanca

Socijalna distanca kao sociološki koncept ne ovisi isključivo o prostornim i biološkim udaljenostima jer se pokazalo, posebno kada je riječ o istraživanjima o tehnološkim vezama, da se može doživjeti i onda kada ljudi ne dijele isti fizički prostor. U društvenim znanostima socijalna distanca tumači se kao izvor ključnih informacija o karakteru društvenih odnosa te se definira u odnosu na četiri glavna aspekta: afektivni, normativni, interaktivni i kulturni. Dinamika

socijalne distance izrazito je kompleksna²¹ i drži se hitnom istraživačkom zadaćom društvenih i humanističkih znanosti za današnje vrijeme.²²

U kontekstu govora o solidarnosti mjerenje socijalne distance je važno jer je socijalna distanca pokazatelj mogućnosti za solidarno djelovanje. Posebno u odnosu na uzajamnost kao teološki pojam koji se u socijalnom nauku Crkve usko veže uz solidarnost,²³ socijalna distanca prema određenim kategorijama ljudi može ukazati na »neuralgične točke društva, linije mogućih sukoba, nasilja, socijalne isključenosti pojedinih ljudi i skupina«²⁴.

Unutar projekta Europsko istraživanje vrednota (*European Values Study*) kontinuirano se koristi univerzalnom skalom za ispitivanje socijalnih i društvenih odnosa – Bogardusova skala socijalne distance.

Tablica 1. Kategorije ljudi koje ne biste željeli imati za susjede

Na temelju triju istraživanja (EVS – 1999., EVS – 2008. i EVS – 2017.) tablica donosi postotke odgovora onih ispitanika koji su spomenuli da određene kategorije ljudi ne bi željeli za svoje susjede.

	1999. (%)	2008. (%)	2017. (%)
narkomane	69	73	70
alkoholičare	63	60	60
homoseksualce	53	53	39
Rome	39	25	23
muslimane	27	18	16
imigrante, strane radnike	22	12	21
ljude druge rase	20	12	12
Židove	18	12	12

²¹ Usp. Nedim KARAKAYALI, Social Distance and Affective Orientations (2009), u: <https://www.jstor.org/stable/pdf/40542691.pdf?refreqid=excelsior%3Ab0afedcb700b8298da2bb7912e6c73a4> (12. II. 2019.).

²² Usp. Philip J. ETHINGTON, The Intellectual Construction of »Social Distance«: Toward a Recovery of Georg Simmel's Social Geometry (16. IX. 1997), u: <https://journals.openedition.org/cybergeo/227> (12. II. 2019.).

²³ Usp. IVAN PAVAO II., *Sollicitudo rei socialis – Socijalna skrb. Enciklika o dvadesetoj obljetnici enciklike Populorum progressio* (30. XII. 1987.), br. 38, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991 (dalje: SRS). O teološkom utemeljenju pojma uzajamnosti više se raspravlja pod vidom relacionalnosti u: Marijana KOMPES, Solidarnost i »stvaranje novog mentaliteta« prema socijalnom nauku Crkve: teorijski i empirijski pristup, u: *Bogoslovska smotra*, 88 (2018.) 4, 915–927.

²⁴ Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, Desolidarizacija hrvatskoga društva, 568.

Rezultati deskriptivne analize pokazuju da je od 2008. godine do 2017. godine došlo do značajnog smanjenja socijalne distance prema homoseksualcima. Relativno visoka socijalna distanca ostala je prema narkomanima i alkoholičarima. Uočljivo je da je u odnosu na 2008. godinu porasla socijalna distanca prema imigrantima i stranim radnicima te je gotovo dosegla postotak od 1999. godine.

Tablica 2. *Aritmetičke sredine na tvrdnjama o socijalnoj distanci (osobe koje ne biste željeli imati za susjede²⁵) u trima provedenim istraživanjima 1999., 2008. i 2017. godine.*

U tabeli su prikazane aritmetičke sredine za tri godine istraživanja (1999., 2008., i 2017.) označene sa »M«.

Tvrdnja	M ₉₉	M ₀₈	M ₁₇
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – ljude druge rase	1.20	1.15	1.12
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – alkoholičare	1.63	1.60	1.60
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – muslimane	1.26	1.19	1.16
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – imigrante, strane radnike	1.22	1.13	1.21
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – narkomane	1.70	1.76	1.70
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – homoseksualce	2.00	2.00	1.39
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – Židove	1.18	1.13	1.12
osobe koje ne biste željeli imati za susjede – Rome	1.39	1.26	1.23

Socijalna distanca se na temelju prikazanih aritmetičkih sredina za tri vala istraživanja u 2017. godini smanjila u odnosu na ljude druge rase, muslimane, homoseksualce, Židove i Rome. U odnosu na narkomane i alkoholičare socijalna distanca od 1999. godine do 2017. godine varira i ostaje relativno visoka. Dok je 1999. i 2008. godine najniža socijalna distanca prema Židovima, 2017. godine najniža je prema ljudima druge rase i Židovima.

U tablicama koje slijede dani su postotci s obzirom na socijalnu distancu u istraživanju iz 2017. godine. Ispod tablica donosimo vrijednosti provedenih testova. Sve smo testove radili na svim varijablama socijalne distance. Međutim, u tablicama, zbog ograničenosti prostora, navodimo samo one varijable i vrijednosti na kojima je dobivena statistički značajna razlika.

²⁵ Za sva tri vala istraživanja (1999., 2008., 2017.) sve varijable su rekodirane tako da je vrijednost 1-*spomenuto* pretvorena u najveću vrijednost 2, a vrijednost 2-*nije spomenuto* pretvorena je u najmanju vrijednost 1.

Tablica 3. *Socijalna distanca i godina rođenja*

	Osobe koje ne biste željeli imati za susjede i godina rođenja	1976. i mlađi	1946. – 1975.	do 1945.
1.	alkoholičare	63	61	51
2.	imigrante/strane radnike	27	19	17
3.	narkomane	78	71	57
4.	homoseksualce	33	41	45
5.	muslimane	23	13	12
6.	Rome	31	21	16

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 9.568$; $df = 2$; $p < 0,01$); 2. ($\chi^2 = 11.259$; $df = 2$; $p < 0,01$); 3. ($\chi^2 = 31.919$; $df = 2$; $p < 0,01$); 4. ($\chi^2 = 11.003$; $df = 2$; $p < 0,01$); 5. ($\chi^2 = 22.409$; $df = 2$; $p < 0,01$); 6. ($\chi^2 = 21.865$; $df = 2$; $p < 0,01$).²⁶

S obzirom na godinu rođenja rezultati pokazuju da prva skupina (rođeni 1976. godine i mlađi) kao i druga (rođeni od 1946. do 1975.) iskazuje visoku socijalnu distancu prema alkoholičarima te još višu prema narkomanima. Najniža socijalna distanca je prema muslimanima od strane treće (rođeni do 1945. godine) i druge (rođeni od 1946. do 1975.) skupine.

U odnosu na rezultate EVS-a 2008.,²⁷ uočljivo je da i 2017. godine najviša socijalna distanca ostaje prema narkomanima.

Tablica 4. *Socijalna distanca i pohađanje mise*

	Osobe koje ne biste željeli imati za susjede i odlazak na misu	nikad	povremeno	mjesečno	tjedno
1.	ljudi druge rase	8	13	17	10
2.	homoseksualci	25	40	43	48

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 10.938$; $df = 3$; $p < 0,05$); 2. ($\chi^2 = 34,215$; $df = 3$; $p < 0,01$).²⁸

Utjecaj učestalosti odlaska na misu na stavove o tome koje osobe ispitanici ne bi željeli imati za susjede statistički je značajan samo u odnosu na kategorije »ljudi druge rase« i »homoseksualci«. Oni koji idu mjesečno na misu najviše ne prihvaćaju za susjede »ljude druge rase«. Oni ispitanici koji tjedno pohađaju misu u najvišem postotku ne bi željeli »homoseksualce« za susjede.

²⁶ Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su prema ljudima druge rase i Židovima.

²⁷ Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, Desolidarizacija hrvatskoga društva, 571.

²⁸ Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su prema alkoholičarima, imigrantima/stranim radnicima, narkomanima, muslimanima, Židovima i Romima.

Oni koji misu ne pohađaju nikada u najmanjem postotku ne bi željeli imati za susjede »ljude druge rase«.

Tablica 5. *Socijalna distanca i političko samoopredjeljenje*

	Osobe koje ne biste željeli imati za susjede i političko samoopredjeljenje	lijevo	centar	desno	ne zna
1.	ljude druge rase	7	11	16	14
2.	imigrante/strane radnike	15	20	27	21
3.	homoseksualce	21	34	53	60
4.	Židove	8	11	18	14

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 10,803$; $df = 3$; $p < 0,05$); 2. ($\chi^2 = 12,601$; $df = 3$; $p < 0,01$); 3. ($\chi^2 = 85,722$; $df = 3$; $p < 0,01$); 4. ($\chi^2 = 13,654$; $df = 3$; $p < 0,01$).²⁹

Rezultati pokazuju da ispitanici koji se politički samoopredjeljuju za »ne znam« u najvećem postotku ne bi željeli imati homoseksualce za susjede. Ispitanici koje se politički samoopredjeljuju za »lijevo« u najmanjoj mjeri izražavaju da ne bi htjeli imati ljude druge rase i Židove za susjede.

Tablica 6. *Socijalna distanca i zdravstveno stanje*

	Osobe koje ne biste željeli imati za susjede i zdravstveno stanje	loše	zadovoljavajuće	dobro
1.	ljude druge rase	15	8	12
2.	alkoholičare	49	65	60
3.	narkomane	63	70	73

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 8,301$; $df = 2$; $p < 0,05$); 2. ($\chi^2 = 15,213$; $df = 2$; $p < 0,01$); 3. ($\chi^2 = 9,103$; $df = 2$; $p < 0,05$).³⁰

Ispitanici dobrog zdravstvenog stanja u najvećem postotku spominju da ne bi željeli imati narkomane za susjede te također u visokom postotku alkoholičare. Najnižu socijalnu distancu spominju ispitanici zadovoljavajućega zdravstvenog stanja prema ljudima druge rase.

²⁹ Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su prema alkoholičarima, narkomanima, muslimanima i Romima.

³⁰ Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su prema imigrantima/stranim radnicima, homoseksualcima, muslimanima, Židovima i Romima.

Tablica 7. Procjena vlastitih stavova o imigrantima i useljenicima

Tvrdnja	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Tvrdnja	
Imigranti oduzimaju poslove Hrvatima.	16	4	6	5	16	3	5	7	7	30	Imigranti ne oduzimaju poslove Hrvatima.	2017.
Imigranti povećavaju probleme s kriminalom.	23	7	11	8	20	5	4	6	3	14	Imigranti ne povećavaju probleme s kriminalom.	2017.
Imigranti su opterećenje za socijalni sustav države.	35	10	10	7	15	3	4	4	2	10	Imigranti nisu opterećenje za socijalni sustav države.	2017.
Za veće dobro društva bolje da useljenici zadrže svoje posebne običaje i tradiciju.	21	6	6	7	22	5	6	7	4	18	Za veće dobro društva bolje da useljenici ne zadržavaju svoje posebne običaje i tradiciju.	2017.

Rezultati deskriptivne analize pokazuju da ispitanici pretežno ne smatraju da imigranti oduzimaju poslove u Hrvatskoj. S druge strane, pretežno smatraju da imigranti povećavaju probleme s kriminalom te da su opterećenje za socijalni sustav države. Ispitanici su u pogledu useljenika i njihova zadržavanja odnosno nezadržavanja posebnih običaja i tradicije podijeljeni približno u tri podjednake skupine: trećina ih smatra da je bolje da imigranti zadrže posebne običaje i tradiciju, trećina ih smatra da je bolje da ih ne zadrže, dok je trećina ispitanika neodlučna u svom stavu.

2. (Ne)zabrinutost za životne uvjete pojedinih kategorija ljudi

Središnje pitanje kojim se u ovome radu mjeri solidarnost je pitanje o zabrinutosti za životne uvjete određenih kategorija ljudi: ljudi u susjedstvu, regiji, zemljaka i Europljana, svih ljudi na svijetu; zatim starijih ljudi, nezaposlenih, imigranata, te bolesnih i nemoćnih u Hrvatskoj. Pitanjem se slijedi određenje solidarnosti kao složenog društvenog fenomena »koji uključuje čovjekovu antropološku zadanost, društveni karakter čovjeka kao bića. Taj, takav čovjek ulazi u interakciju s drugim ljudima, u suvremenom rizičnom društvu, kao slobodno biće koje uspostavlja emocionalan i odgovoran odnos s drugim čovjekom, te kao biće koje djeluje u zadanim uvjetima dostignutog

civilizacijskog razvoja, koji djeluje na čovjekovo ponašanje i stavove.«³¹ Teološkim govorom riječ je o činjenici uzajamnosti između ljudi i nacija, koja u socijalnom nauku Crkve prema Ivanu Pavlu II. označava »sustav koji određuje odnose u suvremenom svijetu sa svim njegovim ekonomskim, kulturnim, političkim i vjerskim komponentama i valja je uzeti kao moralnu kategoriju« (SRS 38). Solidarnost je jedini odgovor i to solidarnost kao moralno i socijalno ponašanje. Neovisno o tome naglašava li se solidarnost kao individualna kategorija (individualna solidarnost) ili kao društvena kategorija (društvena i institucionalna solidarnost), solidarnost bi trebala biti u temeljima društva, ali i društvenih struktura. Mjerenim pitanjem solidarnosti pristupa se iz perspektive stavova pojedinaca, što predstavlja važan indikator solidarnog ponašanja, bilo da je riječ o identitetskim kategorijama ljudi bilo da je riječ o drugim skupinama ljudi.

Razradu te teme započinjemo istraživanjem odnosa prema konkretnim oblicima solidarnosti u odnosu na zabrinutost za životne uvjete pojedinih kategorija ljudi.

Tablica 8. *U kojoj ste mjeri zabrinuti za životne uvjete pojedinih kategorija ljudi?*³²

U tablici se donose rezultati u postocima. Riječ je o onim ispitanicima koji su u tri provedena istraživanja (EVS – 1999., EVS – 2008. i EVS – 2017.) izrazili zabrinutost za životne uvjete navedenih skupina koje žive u našoj zemlji.

	zabrinut sam	
ljudi u susjedstvu	37	1999.
	28	2008.
	28	2017.
ljudi iz regije u kojoj živi	33	1999.
	21	2008.
	27	2017.
zemljaka	35	1999.
	19	2008.
	32	2017.

³¹ Gordan ČRPIC – Melanija STRIKA, Nacrt za istraživanje solidarnosti u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.) 2, 487.

³² U tablici su prikazani samo rezultati »zabrinut sam«, koji su dobiveni spajanjem vrijednosti »veoma zabrinut« i »dosta zabrinut«. Vrijednosti »do određene mjere«, »ne previše« i »uopće nisam zabrinut« su zbog preglednosti izostavljene.

Europljana	16	1999.
	8	2008.
	13	2017.
svih ljudi na svijetu	34	1999.
	17	2008.
	26	2017.
starijih ljudi u Hrvatskoj	68	1999.
	62	2008.
	73	2017.
nezaposlenih	69	1999.
	62	2008.
	67	2017.
imigranata u Hrvatskoj	20	1999.
	14	2008.
	21	2017.
bolesnih i nemoćnih u Hrvatskoj	69	1999.
	66	2008.
	82	2017.

Komparativni rezultati triju istraživanja pokazuju da je zabrinutost ispitanika najviše porasla za životne uvjete bolesnih i nemoćnih u Hrvatskoj. Također, značajno je porasla zabrinutost za starije ljude u Hrvatskoj. U usporedbi s rezultatima iz 2008. godine, kada je evidentiran pad solidarnosti u hrvatskom društvu, 2017. godine uočljiv je porast zabrinutosti za zemljake, ljude u regiji, Europljane, sve ljude na svijetu, imigrante, te vrlo lagani porast zabrinutosti za nezaposlene.

U svrhu dubljeg istraživanja promjena vezanih uz solidarnost posvetit ćemo pozornost dimenzijama solidarnosti s ciljem dobivanja uvida u područja gdje se događaju promjene. Tablica 9. prikazuje tri dimenzije solidarnosti koje će se analizirati.

Tablica 9. *Kreirane varijable za solidarnost (mikrorazina, mezorazina i makrorazina)*

Kreirana varijabla	Postojeće varijable
mikrosolidarnost	odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje
	zabrinutost za životne uvjete ljudi u susjedstvu
	zabrinutost za životne uvjete ljudi u regiji

Kreirana varijabla	Postojeće varijable
makrosolidarnost	zabrinutost za životne uvjete zemljaka
	zabrinutost za životne uvjete Europljana
	zabrinutost za životne uvjete čovječanstva
mezosolidarnost	zabrinutost za životne uvjete starijih ljudi u državi
	zabrinutost za životne uvjete nezaposlenih
	zabrinutost za životne uvjete imigranata
	zabrinutost za životne uvjete bolesnih i nemoćnih

Zbog usporedivosti s istraživanjem solidarnosti u EVS – 2008. godine, ovdje se koristimo pristupom koji su razvili autori Stjepan Baloban, Gordan Črpić i Ivan Štengl,³³ oslanjajući se na model mjerenja solidarnosti koji je postavio Paul Michael Zulehner.³⁴ Osim toga, u ovom istraživanju je mikrorazina solidarnosti trebala biti prilagođena zbog nepostojanja pitanja o zabrinutosti za životne uvjete uže obitelji u upitniku EVS – 2017., te je ta varijabla zamijenjena onom o skrbi odrasle djece za svoje nemoćne roditelje.

Sljedeća tablica prikazuje korelaciju između mikrorazine, mezorazine i makrorazine solidarnosti i prihoda kućanstva (mjesečno), godine rođenja ispitanika, učestalosti odlazaka na misu te najvišeg stupnja obrazovanja ispitanika.

Tablica 10. *Korelacija nekih pokazatelja sa solidarnošću na mikrorazini, mezorazini i makrorazini*³⁵

	prihodi – kućanstvo mjesečno	godina rođenja	učestalost odlazaka na misu	Koji ste najviši stupanj postigli u obrazovanju?
mikro	-.075	–	.146	–
makro	–	-.109	.137	–
mezo	-.186	-.247	.094	–

Rezultati koeficijenta korelacije pokazuju da je *solidarnost na mikrorazini* značajno negativno povezana s приходima u kućanstvu, dakle, oni ispitanici

³³ Usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, *Desolidarizacija hrvatskog društva*, 577, 586. Također usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, *Solidarnost i socijalna (ne)osjetljivost*, u: Josip BALOBAN (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*, 181–205.

³⁴ Usp. Paul M. ZULEHNER – Hermann DENZ – Anton PELINKA – Emmerich TÁLOS (ur.), *Solidarität. Option für die Modernisierungsverlierer*, Innsbruck – Wien, 1996., 62–78.

³⁵ U tablicama su dani rezultati korelacija značajni na razini $p < 0,01$.

koji imaju veće prihode pokazuju nižu razinu solidarnosti na mikrorazini. S druge strane, dobivena je pozitivna korelacija između odlazaka na misu i solidarnosti na mikrorazini, što znači da oni ispitanici koji češće idu na misu pokazuju višu razinu solidarnosti na mikrorazini.

Kod *solidarnosti na makrorazini* dobivena je negativna korelacija između godine rođenja i solidarnosti, što znači da ispitanici mlađe životne dobi iskazuju nižu razinu solidarnost na makrorazini. Kao i u slučaju mikrorazine, korelacija između odlazaka na misu i solidarnosti na makrorazini je pozitivna. Oni ispitanici koji češće idu na misu pokazuju višu razinu solidarnosti na makrorazini.

Solidarnost na mezorazini je negativno povezana s prihodima kućanstva i godinom rođenja, što znači da oni ispitanici koji imaju više prihode i mlađe su životne dobi pokazuju nižu razinu solidarnosti. Pozitivna korelacija dobivena je između odlazaka na misu i solidarnosti, što znači da oni ispitanici koji češće idu na misu pokazuju višu razinu solidarnosti na mezorazini.

Uočljivo je da između najvišeg postignutog stupnja obrazovanja i solidarnosti na svim trima razinama ne postoji statistički značajna korelacija 2017. godine, za razliku od 2008. godine, kada je dobivena negativna korelacija između najvišeg postignutog stupnja obrazovanja te solidarnosti na mikrorazini i mezorazini.³⁶

Tablica 11. *Aritmetičke sredine na tvrdnjama o solidarnosti (odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje³⁷ i zabrinutost za životne uvjete³⁸) u tri vala istraživanja (1999., 2008. i 2017. godine)*

U tabeli su prikazane aritmetičke sredine za tri vala istraživanja (1999., 2008., i 2017.) označene s »M«.

Tvrdnja	M ₉₉	M ₀₈	M ₁₇
Odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje.	–	–	4.22
U kojoj ste mjeri zabrinuti za životne uvjete ljudi u Vašem susjedstvu?	3.22	3.02	2.99
U kojoj ste mjeri zabrinuti za životne uvjete ljudi iz regije u kojoj živite?	3.16	2.85	3.00
U kojoj ste mjeri zabrinuti za životne uvjete Vaših zemljaka?	3.21	2.87	3.14
U kojoj ste mjeri zabrinuti za životne uvjete Europljana?	2.72	2.35	2.62

³⁶ Usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, *Desolidarizacija hrvatskoga društva*, 586–587.

³⁷ Skala je rekodirana tako da 1 označava »uopće se ne slažem«, a 5 »potpuno se slažem«.

³⁸ Skala je rekodirana tako da 1 označava »uopće nisam zabrinut«, a 5 »veoma sam zabrinut«.

Tvrđnja	M₉₉	M₀₈	M₁₇
U kojoj mjeri ste zabrinuti za životne uvjete svih ljudi na svijetu?	3.27	2.65	2.98
U kojoj mjeri ste zabrinuti za životne uvjete starijih ljudi u Hrvatskoj?	3.92	3.78	4.00
U kojoj mjeri ste zabrinuti za životne uvjete nezaposlenih ljudi u Hrvatskoj?	3.91	3.83	3.87
U kojoj mjeri ste zabrinuti za životne uvjete imigranata u Hrvatskoj?	2.91	2.68	2.85
U kojoj mjeri ste zabrinuti za životne uvjete bolesnih i nemoćnih u Hrvatskoj?	3.92	3.88	4.23

Rezultati prikazanih aritmetičkih sredina u trima istraživanjima (1999., 2008. i 2017.) pokazuju da su ispitanici najviše zabrinuti za životne uvjete starijih ljudi, nezaposlenih te bolesnih i nemoćnih u Hrvatskoj. U 2017. godini najviše su zabrinuti za životne uvjete bolesnih i nemoćnih, a također je uočljivo, kao druga najviša vrijednost, slaganje ispitanika s tvrdnjom da se odrasla djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje.

Vidljivo je da u svakom valu tri kategorije dobivaju najveće vrijednosti: stariji ljudi, bolesni i nemoćni te nezaposleni. Kao što je prikazano u tablici, upravo se zabrinutost za te kategorije, koje od 1999. godine konstantno dobivaju najviše vrijednosti konceptualizira kao mezorazina solidarnosti, što znači da je kod hrvatskih ispitanika ona viđena kao najugroženija. Ispitanici su u svim trima valovima istraživanja najmanje zabrinuti za životne uvjete Europljana, što znači da su hrvatski građani najmanje zabrinuti za makrorazinu solidarnosti.

Istraživanje solidarnosti nastavlja se prikazom rezultata hi-kvadrat testova vezanih uz zabrinutost za životne uvjete i godinu rođenja, stupanj obrazovanja, pohađanje mise, političko samoopredjeljenje i spol.

Tablica 12. *Zabrinutost za životne uvjete i godina rođenja*

	Zabrinutost za životne uvjete i godina rođenja	1976. i mlađi	1946. – 1975.	do 1945.
1.	odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje	82	89	94
2.	ljudi u susjedstvu	23	31	28
3.	ljudi iz regije	22	30	25
4.	Vaših zemljaka	26	34	36
5.	svih ljudi svijeta	22	25	36
6.	starijih ljudi	58	78	83
7.	nezaposlenih	64	59	45

	Zabrinutost za životne uvjete i godina rođenja	1976. i mlađi	1946. – 1975.	do 1945.
8.	imigranata	16	24	21
9.	bolesnih i nemoćnih	68	86	93

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 56.613$; $df = 8$; $p < 0,01$); 2. ($\chi^2 = 37.673$; $df = 8$; $p < 0,01$); 3. ($\chi^2 = 39.319$; $df = 8$; $p < 0,01$); 4. ($\chi^2 = 22.283$; $df = 8$; $p < 0,01$); 5. ($\chi^2 = 23.874$; $df = 8$; $p < 0,01$); 6. ($\chi^2 = 123.288$; $df = 8$; $p < 0,01$); 7. ($\chi^2 = 104.557$; $df = 8$; $p < 0,01$); 8. ($\chi^2 = 69.239$; $df = 8$; $p < 0,01$); 9. ($\chi^2 = 97.542$; $df = 8$; $p < 0,01$).³⁹

Sve tri skupine ispitanika smatraju u visokom postotku da odrasla djeca trebaju skrbiti za nemoćne roditelje, ali najviše ipak oni rođeni do 1945. godine. Jednako tako, treća skupina ispitanika rođenih do 1945. godine izražava najveću zabrinutost za bolesne i nemoćne i starije ljude. Druga skupina (rođeni od 1946. do 1975.) izražava najvišu zabrinutost za bolesne i nemoćne i starije ljude, iako u nešto manjem postotku. Prva skupina (rođeni 1976. i mlađi) također izražava najveću zabrinutost za bolesne i nemoćne, ali i za nezaposlene u nešto manjem postotku. Ono što sve tri skupine povezuje je najviši izražen stupanj zabrinutosti za nemoćne roditelje te bolesne i nemoćne.

Tablica 13. *Zabrinutost za životne uvjete i stupanj obrazovanja*

	Zabrinutost za životne uvjete i stupanj obrazovanja	OŠ	KV-VKV	srednja	viša i fakultet
1.	odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje	94	89	85	80
2.	ljudi u susjedstvu	34	25	27	27
3.	ljudi iz regije	31	23	27	24
4.	starijih ljudi	76	71	70	71
5.	nezaposlenih	73	64	65	64
6.	imigranta	22	18	20	26
7.	bolesnih i nemoćnih	89	76	79	79

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 63.742$; $df = 12$; $p < 0,01$); 2. ($\chi^2 = 28.716$; $df = 12$; $p < 0,01$); 3. ($\chi^2 = 26.065$; $df = 12$; $p < 0,05$); 4. ($\chi^2 = 51.957$; $df = 12$; $p < 0,01$); 5. ($\chi^2 = 43.452$; $df = 12$; $p < 0,01$); 6. ($\chi^2 = 35.797$; $df = 12$; $p < 0,01$); 7. ($\chi^2 = 42.664$; $df = 12$; $p < 0,01$).⁴⁰

Ispitanici s osnovnom školom se u najvećem postotku slažu da odrasla djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje. Također, isti ispitanici su u

³⁹ Varijabla koja je testirana, a nije bila statistički značajna je zabrinutost prema Europljanima.

⁴⁰ Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su zabrinutost prema zemljacima, Europljanima i svim ljudima svijeta.

najvećoj mjeri zabrinuti za životne uvjete bolesnih i nemoćnih, starijih ljudi i nezaposlenih. Prema tim kategorijama zamjetno visok postotak zabrinutosti pokazuju i ispitanici koji su završili višu i fakultet, srednju te srednju stručnu školu. Najniži stupanj zabrinutosti izražen je prema imigrantima od strane ispitanika koji su završili stručnu i srednju školu.

Tablica 14. *Zabrinutost za životne uvjete i pohađanje mise*

		nikad	povremeno	mjesečno	tjedno
1.	odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje	80	90	91	91
2.	ljudi u susjedstvu	23	26	27	39
3.	ljudi u regiji	19	24	23	38
4.	zemljaka	25	30	31	41
5.	Euroljana	15	12	12	15
6.	svih ljudi svijeta	26	26	19	31
7.	starijih ljudi u Hrvatskoj	70	70	78	79
8.	nezaposlenih ljudi	60	65	76	71
9.	bolesni i nemoćni	74	80	90	87

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 32.293$; $df = 12$; $p < 0,01$);
2. ($\chi^2 = 56.656$; $df = 12$; $p < 0,01$);
3. ($\chi^2 = 67.785$; $df = 12$; $p < 0,01$);
4. ($\chi^2 = 45.355$; $df = 12$; $p < 0,01$);
5. ($\chi^2 = 41.678$; $df = 12$; $p < 0,01$);
6. ($\chi^2 = 36.410$; $df = 12$; $p < 0,01$);
7. ($\chi^2 = 41.744$; $df = 12$; $p < 0,01$);
8. ($\chi^2 = 27.554$; $df = 12$; $p < 0,01$);
9. ($\chi^2 = 46.141$; $df = 12$; $p < 0,01$).⁴¹

Oni ispitanici koji mjesečno i tjedno idu na misu slažu se u najvišem postotku da se odrasla djeca trebaju brinuti za svoje nemoćne roditelje. Najviši postotak zabrinutosti za bolesne i nemoćne također iskazuju ispitanici koji mjesečno idu na misu. Nakon toga najviši postotak zabrinutosti za starije ljude u Hrvatskoj izražavaju ispitanici koji tjedno idu na misu. Najniži postotak zabrinutosti iskazan je prema Euroljanima i to od onih ispitanika koji pohađaju misu povremeno i mjesečno.

Tablica 15. *Zabrinutost za životne uvjete i političko samoopredjeljenje*

	Zabrinutost za životne uvjete i političko samoopredjeljenje	lijevo Q31r	centar Q31	desno Q31	ne zna Q31
1.	odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje	81	88	94	87
2.	ljudi u susjedstvu	33	25	26	41

⁴¹ Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su zabrinutost prema imigrantima u Hrvatskoj.

	Zabrinutost za životne uvjete i političko samoopredjeljenje	lijevo Q31r	centar Q31	desno Q31	ne zna Q31
3.	ljudi iz regije	28	22	31	37
4.	Vaših zemljaka	32	28	35	42
5.	Eurolpljana	13	12	13	18
6.	svih ljudi svijeta	33	23	23	25
7.	starijih ljudi	79	69	75	78
8.	imigranata	27	21	18	19

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 47.597$; $df = 12$; $p < 0,01$);
2. ($\chi^2 = 46.984$; $df = 12$; $p < 0,01$);
3. ($\chi^2 = 28.245$; $df = 12$; $p < 0,01$);
4. ($\chi^2 = 24.745$; $df = 12$; $p < 0,05$);
5. ($\chi^2 = 28.456$; $df = 12$; $p < 0,01$);
6. ($\chi^2 = 40.365$; $df = 12$; $p < 0,01$);
7. ($\chi^2 = 34.304$; $df = 12$; $p < 0,01$);
8. ($\chi^2 = 26.788$; $df = 12$; $p < 0,01$).⁴²

Rezultati pokazuju da se ispitanici desne političke orijentacije u najvećoj mjeri slažu s tvrdnjom da se djeca trebaju brinuti za svoje nemoćne roditelje. Ispitanici lijeve političke orijentacije, ali i oni koji se vezano uz političku orijentaciju izjašnjavaju s »ne znam«, najzabrinutiji su za starije ljude. Najmanja je zabrinutost za Europljane kod onih ispitanika koji su politički opredijeljeni za »centar«, što prema postotcima odmah prate ispitanici lijeve i desne političke orijentacije.

Tablica 16. Zabrinutost za životne uvjete i spol

	Zabrinutost za životne uvjete i spol	muško	žensko
1.	Vaših zemljaka	30	33
2.	Eurolpljana	13	14
3.	svih ljudi svijeta	25	26
4.	nezaposleni	62	72
5.	imigranti	18	24
6.	bolesni i nemoćni	79	84

Vrijednosti χ^2 testa za tvrdnje:

1. ($\chi^2 = 15.213$; $df = 4$; $p < 0,01$);
2. ($\chi^2 = 25.054$; $df = 4$; $p < 0,01$);
3. ($\chi^2 = 20.796$; $df = 4$; $p < 0,01$);
4. ($\chi^2 = 32.709$; $df = 4$; $p < 0,01$);
5. ($\chi^2 = 26.845$; $df = 4$; $p < 0,01$);
6. ($\chi^2 = 11.781$; $df = 4$; $p < 0,05$).⁴³

Rezultati pokazuju da su žene nešto zabrinutije od muškaraca u odnosu na istraživane kategorije ljudi. Žene su osobito zabrinute za bolesne i nemoćne, nezaposlene i zemljake. Najmanja zabrinutost prema Europljanima izražena je od strane muškaraca, a i žene izražavaju najnižu zabrinutost za Europljane.

⁴² Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su zabrinutost prema nezaposlenima te bolesnima i nemoćnima.

⁴³ Varijable koje su testirane, a nisu bile statistički značajne su: odrasla se djeca trebaju skrbiti za svoje nemoćne roditelje, zabrinutost za ljude u susjedstvu, regiji te za starije ljude.

3. Crkva i socijalni problemi

U ovom dijelu rada želi se ispitati važnost Crkve i kršćana kao čimbenika na socijalnom području. To je važno pitanje prije svega zbog toga što Katolička crkva ima bogatu tradiciju socijalnog nauka Crkve, čija se formativna zadaća sastoji u odgoju za socijalno djelovanje kršćana i Crkve u društvu sukladno načelima socijalnog nauka Crkve.

Pitanje se odnosi na stavove o Crkvama i njezinu potencijalu da pruži odgovore na socijalna pitanja i društvene probleme. Kako to u Hrvatskoj »potvrđuju mnogobrojna istraživanja, kada se kaže 'Crkva' ako se ne precizira na koju se Crkvu konkretno misli, uzima se Katolička crkva, pa se za Hrvatsku ovi odgovori mogu uzeti kao da se odnose na viđenje Katoličke crkve«⁴⁴. To mi i ovdje činimo na način da u tablicama upotrebljavamo izraz Crkva.

Kako bi se dobila što bolja slika, sposobnost Crkve da odgovori na socijalne probleme u našoj zemlji uspoređuje se sa stavovima u odnosu na sposobnost Crkve da odgovori na moralne probleme i potrebe pojedinca, probleme obiteljskog života i duhovne potrebe ljudi.

U tablicama se donose rezultati u postocima. Prikazuju se rezultati stavova ispitanika o tome odgovaraju li adekvatno Crkve, odnosno u našoj zemlji Katolička crkva na navedene probleme ili ne u trima provedenim istraživanjima (EVS – 1999., EVS – 2008. i EVS – 2017).

Tablica 17. *Odgovara li Crkva adekvatno na probleme ljudi u našoj zemlji?*

	da	ne	
moralni problemi i potrebe pojedinca	60	40	1999.
	43	57	2008.
	33	67	2017.
problemi obiteljskog života	59	41	1999.
	41	59	2008.
	38	62	2017.
duhovni potrebe ljudi	87	13	1999.
	76	24	2008.
	67	33	2017.
socijalni problemi u našoj zemlji	44	56	1999.
	30	70	2008.
	39	61	2017.

⁴⁴ Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Ivan ŠTENGL, *Desolidarizacija hrvatskoga društva*, 587.

Rezultati pokazuju da ispitanici većinski smatraju da Crkva 2017. godine ne daje adekvatne odgovore na moralne probleme i potrebe pojedinca te na probleme obiteljskog života. Kod kategorije duhovnih potreba ljudi 2017. godine lagano raste postotak ispitanika koji smatraju da Crkva ne daje adekvatne odgovore. Uočljiv je blaži porast ispitanika koji smatraju da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalne probleme u našoj zemlji u 2017. godini u odnosu na 2008. godinu, kada je bio najniži od svih triju istraživanja.

U nastavku se prikazuju rezultati istraživanja s obzirom na to daje li Crkva adekvatne odgovore na socijalne probleme u našoj zemlji, i to za 2017. godinu.

Tablica 18. *Odgovara li Crkva na socijalne probleme i prihodi kućanstva*

Odgovara li Crkva na socijalne probleme i mjesečni prihodi kućanstva	do 2.426 kn	2.426 – 5.536 kn	5.536 – 8.094 kn	8.095 – 12.054 kn	više od 12.054 kn
da	51	41	33	34	30
ne	49	59	67	66	70
ne znam	–	–	–	–	–

Vrijednost χ^2 testa:

($\chi^2 = 24.643$; $df = 4$; $p < 0,01$)

Rezultati pokazuju da oni koji mjesečno najviše zarađuju u najvišem postotku smatraju da Crkva ne odgovara adekvatno na socijalne probleme. Oni koji najmanje zarađuju u najvišem postotku smatraju da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalne probleme.

Tablica 19. *Odgovara li Crkva na socijalne probleme i godina rođenja*

Odgovara li Crkva na socijalne probleme i godina rođenja	1976. i mlađi	1946. – 1975.	do 1945.
da	33	40	49
ne	67	60	51
ne znam	–	–	–

Vrijednost χ^2 testa:

($\chi^2 = 14.503$; $df = 2$; $p < 0,01$)

Rezultati pokazuju da upravo prva skupina ispitanika (rođeni od 1976. godine i mlađi) u najvećem postotku smatra da Crkva ne daje adekvatan odgovor na socijalne probleme.

Tablica 20. *Odgovara li Crkva na socijalne probleme i stupanj obrazovanja*

Odgovara li Crkva na socijalne probleme i stupanj obrazovanja	OŠ	KV-VKV	srednja	viša i fakultet
da	54	40	28	28
ne	47	60	72	72
ne znam	–	–	–	–

Vrijednost χ^2 testa:

($\chi^2 = 61,677$; $df = 3$; $p < 0,01$)

Ispitanici sa završenom srednjom školom te oni s višom i fakultetom u istom, tj. visokom postotku smatraju da Crkva ne daje adekvatne odgovore na socijalna pitanja. Ispitanici s osnovnom školom smatraju u najvišem postotku da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalna pitanja.

Tablica 21. *Odgovara li Crkva na socijalne probleme i pohađanje mise*

Odgovara li Crkva na socijalne probleme i pohađanje mise	nikad (%)	povremeno (%)	mjesečno (%)	tjedno (%)
da	17	35	39	68
ne	83	65	61	32
ne znam	–	–	–	–

Vrijednost χ^2 testa:

($\chi^2 = 156,267$; $df = 3$; $p < 0,01$)

Oni ispitanici koji nikada ne idu na misu u vrlo visokom postotku smatraju da Crkva ne daje adekvatne odgovore na socijalna pitanja. Ispitanici koji tjedno idu na misu u najvišem postotku smatraju da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalna pitanja.

Tablica 22. *Odgovara li Crkva na socijalne probleme i spol*

Zabrinutost za životne uvjete i spol	muško Q63	žensko Q63
da	35	43
ne	65	57
ne znam	–	–

Vrijednost χ^2 testa:

($\chi^2 = 8,227$; $df = 1$; $p < 0,01$)

Rezultati pokazuju da muški ispitanici u višem postotku smatraju da Crkva ne daje adekvatan odgovor na socijalna pitanja u odnosu na ženske ispitanike.

Zaključak

U radu pod naslovom *Kriza solidarnosti i desolidarizacija u hrvatskom društvu* pokazalo se da se u Hrvatskoj u posljednjih 20-ak godina događaju promjene u odnosu na (ne)solidarno ponašanje. Za razliku od Europe u kojoj se nakon izbijanja migrantske krize 2015. godine sve više u javnom prostoru raspravlja o solidarnosti i posebno desolidarizaciji, a provedena su ili se provode određena istraživanja, u Hrvatskoj teme solidarnosti i desolidarizacije ne samo da nemaju važno mjesto u javnim raspravama nego nisu predmetom širih znanstvenih rasprava u odnosu na brze promjene koje se događaju u hrvatskom društvu. U tom kontekstu teološke rasprave o solidarnosti u Hrvatskoj kao i analiziranje solidarnosti i desolidarizacije unutar Projekta EVS dobivaju još više na značenju i mogu poslužiti za širu interdisciplinarnu raspravu o toj tematici u hrvatskom društvu.

Prva hipoteza je potvrđena. Rezultati pokazuju da za većinu kategorija socijalna distanca u odnosu na tri vala istraživanja (EVS – 1999., 2008., 2017.) komparativno varira s tendencijom laganog pada u 2017. godini. Razvidno je da i dalje ostaje visoka socijalna distanca prema narkomanima i alkoholičarima. Socijalna distanca značajnije se smanjila u odnosu na homoseksualce, a najniža je prema ljudima druge rase i Židovima. Rezultati pokazuju da ispitanici koji redovito pohađaju misu u najvišem postotku ne bi željeli homoseksualce za susjede. U tumačenju toga podatka važno je voditi računa o svojoj kompleksnosti odnosa prema homoseksualcima u svijetu, ali i na osobit način u hrvatskom društvu. Pretpostavljamo da je više riječ o moralno-etičkom neslaganju s načinom života nego o humanom i vjerničkom neprihvatanju ljudi koji drukčije žive.

Posebno je signifikantna vrijednost da je u odnosu na 2008. godinu socijalna distanca prema imigrantima porasla i da je dosegla gotovo postotak iz 1999. godine. Deskriptivna analiza u odnosu na imigrante pokazala je da ispitanici pretežno ne smatraju da imigranti oduzimaju posao Hrvatima, ali pretežno drže da povećavaju probleme s kriminalom i opterećuju socijalni sustav države. Taj se rezultat objašnjava Europskom migracijskom krizom koja je započela 2015. godine. Naime, do te krize pojam i značenje *imigranata* u Europi pretežito se vezao uz pojam stranih radnika koji su tražili posao u zapadnoeuropskim zemljama i kontrolirano se useljavali u te zemlje. S imigrantskom se krizom kako pojam tako i odnos prema imigrantima u Europi mijenja. Oni više ne dolaze organizirano, štoviše bezuvjetno traže ulazak u pojedine zemlje, što mijenja odnos prema imigrantima domicilnog stanovništva i stvara sve veće probleme u odnosima među europskim zemljama.

Druga hipoteza, to jest da se hrvatsko društvo i dalje desolidarizira, nije potvrđena. Za razliku od 2008. godine kada je evidentirana generalna desolidarizacija hrvatskog društva, na temelju rezultata dobivenih 2017. godine, ne može se govoriti o tome da se hrvatsko društvo nastavlja desolidarizirati. Treba također naglasiti da bez obzira što EVS – 2017. pokazuje da se događa oporavak negativnog trenda iz 2008. godine, ne možemo govoriti ni o značajnom porastu solidarnosti jer se većina istraživačkih kategorija približava postotcima iz 1999. godine. Jedino kada je riječ o zabrinutosti za životne uvjete bolesnih i nemoćnih u Hrvatskoj te zabrinutosti za starije ljude u Hrvatskoj uočljiv je u 2017. godini najviši postotak zabrinutosti u odnosu na sva tri vala istraživanja, što ukazuje na to da ispitanici upravo te kategorije ljudi, koje konceptualno pripadaju u mezorazinu solidarnosti, vide kao najugroženije kada je riječ o solidarnosti u Hrvatskoj. Dakle, u odnosu na mezorazinu solidarnosti, rezultati pokazuju da je hrvatsko društvo solidarnije nego je to bilo 1999. godine.

Kako objasniti promjenu da je zaustavljen daljnji rast desolidarizacije? Važan indikator solidarnosti vidimo u gospodarskoj krizi koja je pogodila hrvatsko društvo od 2008. godine. Probleme koji su s njom došli pratio je i snažan osjećaj nesigurnosti i straha pred budućnošću, što je potaknulo procese solidarizacije s najugroženijim skupinama ljudi: nemoćnim roditeljima, bolesnima i nemoćnima te starijim ljudima u Hrvatskoj. Signifikantno je pritom da ispitanici s višim primanjima kao i mlađi ispitanici pokazuju nižu razinu solidarnosti prema bolesnima i nemoćnima te starijim ljudima u Hrvatskoj. Veća solidarnost i dalje se pronalazi kod ispitanika s nižim primanjima nego kod onih s visokim primanjima. Znakovito je da i dalje postoji pozitivna korelacija solidarnosti i odlazaka na misu, i to za sve tri razine solidarnosti (mikrorazina, mezorazina i makrorazina). Kod mladih je prezentna besperspektivnost proizašla iz gospodarske krize i nezaposlenosti koja ih je snažno pogodila. Razumljivo je stoga da su u odnosu na nezaposlene ispitanici rođeni 1976. godine i mlađi najviše zabrinuti za njihove uvjete. Zabrinutost za životne uvjete Europljana 2017. godine je porasla u odnosu na 2008. godinu, ali je signifikantno da je u usporedbi s drugim mjeranim čimbenicima i dalje najmanja, što se može protumačiti time da hrvatski građani smatraju da Europljani nisu materijalno ugroženi i da dobro žive, stoga ne treba biti zabrinut za onoga tko dobro živi.

Treća hipoteza se nije potvrdila, to jest da je u odnosu na 2008. godinu uočljiv blaži porast onih ispitanika koji smatraju da Crkva adekvatno odgovara na socijalne probleme. Takvih je u Hrvatskoj u 2017. godini bilo 39%, što znači više nego 2008. godine, kada ih je bilo 30%. Ipak to je još uvijek slabiji po-

stotak od 1999. godine, kada je 44% Hrvata smatralo da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalne probleme.

Indikativan je rezultat da upravo ispitanici s nižim obrazovanjem te nižim primanjima više smatraju da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalna pitanja dok oni višeg obrazovanja te viših primanja u većem postotku smatraju da Crkva ne daje adekvatne odgovore na socijalna pitanja. Rezultat da ispitanici s najnižim primanjima više smatraju da Crkva odgovara na socijalne probleme može se tumačiti činjenicom da je riječ o siromašnjoj kategoriji ljudi koji i sami mogu biti primatelji pomoći od Crkve. Potvrdilo se također da oni ispitanici koji tjedno pohađaju misu u najvišem postotku drže da Crkva daje adekvatan odgovor na socijalne probleme.

Ti rezultati dobivaju još više na značenju ako ih se usporedi s rezultatima koji pokazuju da kontinuirano i značajno slabi mišljenje hrvatskih građana da Crkva adekvatno odgovara na moralne probleme i potrebe pojedinca, na probleme obiteljskog života i duhovne potrebe ljudi.

Općenito govoreći rezultati rada pod naslovom *Kriza solidarnosti i desolidarizacija u hrvatskom društvu* potvrđuju samo neke od postavljenih hipoteza. Rezultati pouzdano potvrđuju da se proces desolidarizacije izmjeren u Hrvatskoj 2008. godine nije nastavio produbljivati. Da se proces desolidarizacije nije nastavio, jasno potvrđuju oni rezultati koji pokazuju da hrvatski građani u značajnoj mjeri prepoznaju najugroženije društvene skupine u Hrvatskoj i da su u velikoj mjeri zabrinuti za njihove životne uvjete. Međutim, pojedini rezultati ukazuju na diferencirane stavove koji su, s jedne strane, posljedica migracijske krize koja je zahvatila Europu i Hrvatsku a, s druge strane, posljedica daljnje individualizacije bogatijih skupina ljudi koji su najmanje zabrinuti za socijalne probleme u društvu. Premda povjerenje u Crkvu u Hrvatskoj konstantno pada (1999. – 64%, 2008. – 53%, 2017. – 38%) vidljiv je blaži porast ispitanika koji 2017. godine smatraju da Crkva daje adekvatne odgovore na socijalne probleme.

Usprkos svim trendovima koji pokazuju da se u proteklom razdoblju proces desolidarizacije nije nastavio produbljivati, pogrešno bi bilo zaključiti da je hrvatsko društvo izašlo iz krize solidarnosti. Hrvatsko društvo je i dalje pogođeno krizom solidarnosti, a dvije glavne skupine koje ukazuju na slabi potencijal za jačanje solidarnosti su imućniji hrvatski građani te ispitanici rođeni 1976. godine i mlađi.

Ukoliko se ima pred očima daljnji smjer razvoja Hrvatske, nezaobilazno je pitanje: Što učiniti da bi se potaknuli procesi jačanja solidarnosti? U socijalnom nauku Crkve svaka rasprava o krizi i krizama (crkvenim ili društvenim)

usmjerena je prema čvrstim moralnim okvirima i zadanostima jedne zajednice ili društva. Ključna moralna kategorija koja u socijalnom nauku Crkve određuje odnose u suvremenom svijetu i njegovim društvima je uzajamnost između ljudi i nacija. Uzajamnost ima individualnu i društvenu dimenziju, to jest treba ući i u društvene strukture. Papa Ivan Pavao II., koji je znakovito pozvao na »globalizaciju solidarnosti«⁴⁵, vidi u oživotvorenju uzajamnosti kao sustava koji određuje odnose u suvremenom svijetu mogućnost prakticiranja solidarnosti. Kriza solidarnosti ukazuje da izostaje odgovor na uzajamnost i u tom kontekstu zasigurno je jedan od prioritetnih zadataka osnaživanje svijesti o važnosti uzajamnosti za socijalni i društveni razvoj. Teološki pristup uzajamnosti i solidarnosti želi biti izazov još uvijek nedostatnim javnim raspravama oko obnove i strukturiranja hrvatskoga društva. Riječ je o moralnim imperativima koji proizlaze iz socijalne naravi ljudske osobe i vizije ljudske zajednice. Produbiti samorazumijevanje društva hitniji je zadatak od zadovoljavanja partikularnih interesa.

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji prostor za angažiraniju prisutnost kršćana i Crkve na socijalnom području. Riječ je o implementaciji poticaja koji dolaze iz bogate i aktualne baštine socijalnog nauka Crkve, osobito u stvaranju ozračja za solidarnost i za ostvarenje općega dobra.

⁴⁵ U prigodi susreta s članovima zaklade »Etika i ekonomija« Ivan Pavao II. govori o potrebi stvaranja nove kulture, novih pravila i novih institucija na nacionalnoj i međunarodnoj razini na osnovu »globalizacije solidarnosti«. Usp. IVAN PAVAO II., La »globalizzazione della solidarietà« esige una nuova cultura, nuove regole, nuove istituzioni a livello nazionale e internazionale, iscritte nel cuore dell'uomo, u: *L'Osservatore Romano*, 18. V. 2001., 4.

Abstract

THE CRISIS OF SOLIDARITY AND DESOLIDARIZATION IN THE CROATIAN SOCIETY

Stjepan BALOBAN

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

Marijana KOMPES

Catholic University of Croatia
Ilica 242, HR – 10 000 Zagreb
marijana.kompes@unicath.hr

Silvija MIGLES

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
silvija.migles@gmail.com

In this article titled »The Crisis of Solidarity and Desolidarization in the Croatian Society« the authors are comparing results of three empirical studies (1999, 2008, and 2017) of the international project »European Values Study« (EVS) in terms of the crisis of solidarity and desolidarization in the Croatian society. Starting from the set framework and acquired results in the EVS – 2008 wave of study, as well as events in the Croatian society after that year, three hypotheses have been proposed. After an extensive introduction that points out the relevancy of the discussion on the crisis of solidarity and desolidarization in Europe, as well as the history of study of solidarity in the theological perspective in Croatia in recent decades, an analysis of results according to the set hypotheses will follow.

On the basis of acquired results for Croatia, the analysis will be carried out in reference to the following three points: social distance, concern for life conditions of some categories of people, and the Church and social problems. The first point, Social Distance, analyses data on categories of people that Croatian examinees do not want to have as neighbours, as well as the examinees' own attitudes on immigrants. The second point, (Un)Concern for Life Conditions of Some Categories of People, is also the central point of this article. It discusses the measure of solidarity in relation to the concern for life conditions of certain categories of people: people in neighbourhood and region, co-citizens, Europeans, all people in the world, old people, unemployed, immigrants, sick and frail in Croatia. The third point, titled The Church and Social Problems, analyses the extremely important issue in the Croatian Church and society: How much

is the Catholic Church, according to the opinion of Croatian citizens, grappling with social problems in Croatia, i.e. how much is it's social teaching recognisable.

The extensive conclusion first points out the fact that the issue of solidarity and desolidarization of society in Croatia does not have an important place in public discussions, nor is it a subject of wider scientific discussions in relation to rapid changes that are taking place in the Croatian society. In that context, theological discussions on solidarity in Croatia, as well as the analysis of solidarity and desolidarization within the EVS Project, are even more important and can serve as the basis for a wider interdisciplinary discussion on this issue in the Croatian society.

The results of the study show that in relation to the social distance in Croatia there has been no significant changes. In other words, most categories of social distance vary comparatively with the tendency of decrease in 2017. The article is also pointing out that, in relation to 2008, there has been a slight increase of those examinees who hold that the Church is providing adequate responses to social problems. Those examinees who are attending the Mass weakly are agreeing with this answer in the largest percent. The important results, demonstrated by the 2017 study, is that the advance of the desolidarization trend in the Croatian society, demonstrated in the 2008 study, has been stopped. Despite the trends that are showing that in the previous period the process of desolidarization of the Croatian society has not continued, it would be wrong to conclude that the Croatian society has overcome the crisis of solidarization. In relation to the future development of Croatia, solidarity needs to be strengthen in various ways. According to the authors, theological-ecclesial contribution to strengthening of solidarity in the Croatian society comes forth from the fundamental postulates of the social teaching of the Church. What is meant by this is the development of awareness of mutuality on individual and social levels as the key moral category on the basis of which solidarity as a virtue can be developed and, especially, solidarity as a moral and social principle in the public life.

Keywords: *solidarity, desolidarization, social distance, mutuality, concern for life conditions, Church and social problems.*